

Mønsterbruksen

Under busten af pastor Hans Chr. Sonne i Thisted står: "Stiftede 1866 Danmarks første brugsforening". Det er ikke korrekt, men med Thisted Arbejderforenings oprettelse for 125 år siden, og åbningen af den første brugsbutik 11. november 1866, og især med udgivelsen af et skrift året efter om foreningen gjorde Sonne Thisted-foreningen til mønstereksemplet for det næste årtis mange nye brugsforeninger. Hvorfor Thisted blev brugsforeningsbevægelsens vugge, og hvorfor det netop skete i midten af 1860'erne handler denne artikel om.

af FLEMMING JUST

Thisted i 1860'erne

Det var ved naturens hjælp, at Thisted fra 1840'erne kom ud af sin tornerosesøvn. Ved de store stormfloder i 1825 og 1839 blev Aggertangen oversvømmet, og det gav de små provinsbyer i Limfjordens vestlige ende en mulig-

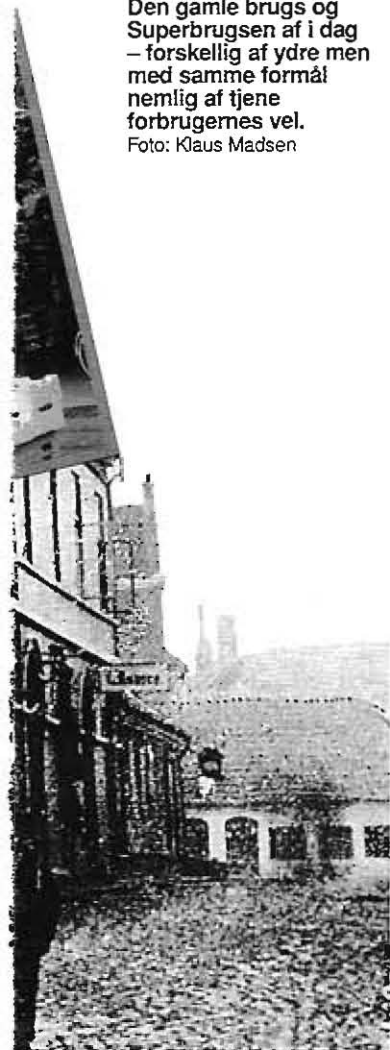
hed for at slippe ud af Ålborgs dominans. Nu fik de selv mulighed for at opbygge en skibsfart til England, Norge og København.

Thisted fik sin havn i 1840, og nu begyndte byen at blomstre. Over 50 fartøjer fik snart hjemsted her, og mange mindre virksomheder skød op. Byen voksede hastigt (3500 indbyggere i 1870), og det samme gjorde gruppen af underbemidlede og udgifterne til fattigvæs-

fylder 125 år

Den gamle brugs og Superbrugsen af i dag – forskellig af ydre men med samme formål nemlig af tjene forbrugernes vel.

Foto: Klaus Madsen

net. Den nye præst, Hans Chr. Sonne, der i 1864 kom til byen og snart blev formand for fattigkommissionen, fik derfor andet at se til end sjælesorgen.

Hans Chr. Sonne

Hans Chr. Sonne kom fra et embede i Møgeltønder. Han havde ingen forbindelse til Thisted på forhånd, men fik stillingen da den foregående præst søgte væk efter splid i

menigheden. Det fik den nye sognepræst rettet meget op på, og han blev senere betegnet som dygtig, praktisk, streng- og nidkær.

Hvorvidt begivenhederne i 1864-krigen har fået Sonne, der var meget aktiv i den danske bevægelse, til at søge væk, ved vi ikke, men dagen efter Dybbøls fald blev han kaldt til Nordvestjylland.

Sonne var da midt i fyrrerne og havde allerede vist sit sociale engagement ved flere lejligheder. I efteråret 1865 holdt han således et indlæg ved et møde i København om de fattige samfundsklassers vel.

Selvhjælpsbevægelsen

Arbejderklassens kår var tidens mest brændende sociale spørgsmål, og med god grund. Lavsvænets sikkerhedsnet, omend temmelig bredmasket, var med den liberale næringslov fra 1857 blevet ophævet. Men der var ikke blevet dannet noget nyt til erstatning, som kunne sikre den hastigt voksende arbejderklasse i byerne en vis understøttelse i tilfælde af arbejdsløshed, sygdom eller alderdom.

Det fik den socialfilaritropiske del af borgerskabet – præster, højere embedsmænd, godsejere, fabrikanter m.fl. – til at gå i spidsen for at få dannet selvhjælpsforeninger. Ideen i disse var, at arbejderklassen ved egen hjælp skulle holde sig fri af fattigkassen. Et blik på socialismens og fagforeningernes vækst ude omkring i Europa gjorde ønsket om at få dannet selvhjælpsforeninger endnu stærkere.

I andre lande rørte lignende tanker sig i en periode, hvor de stod i en overgangsfase mellem et traditionelt lavssamfund og et moderne industrisamfund. Det var naturligt, at det som hidtil var folk med ressourcer, uddannelsesmæssigt og

økonomisk, der gik i spidsen og tog initiativer på vegne af de dårligere stillede.

I årene omkring 1865 var selvhjælpsstanken stærkere end nogen sinde i Danmark. I regering, presse og på talrige møder blev selvhjælp diskuteret, og rundt om dukkede sygekasser, aldersomsunderstøttelseskasser, sparekasser og byggeforeninger op.

Flere talte også om at danne foreninger, hvor medlemmerne kunne gå sammen om at købe billige livsforbrødenheder.

De første brugsforeninger

Ideen med at lade medlemmer gå sammen om indkøb af basale nødvendighedsartikler og dermed opnå stor-købsrabatter var ikke ny, hverken i Danmark eller andre lande. Fra begyndelsen af 1850'erne kendes et par eksempler fra København på fællesindkøb af brændsel og øl.

Den første egentlige danske brugsforening blev stiftet 11. april 1853 med navnet Foreningen for billige Livsforbrødenheder. Foreningens formål var at skaffe medlemmerne "deres Værer til den nøieste Pris, det vil sige til Indkjøbs- eller Produktionsprisen, med Tillæg af de Procenter, der udfordres til Bestridelsen af Drifts- og Bestyrelsesomkostninger, samt til Dannelsen af et Reservefond".

Poul Thestrup har i sin disputats om brugsforeningsbevægelsen (1986) fundet flere nye oplysninger om den første brugsforening og et par lignende initiativer. Han har kunnet følge dem frem til 1855, hvor alle forsøg synes at være strandet. Årsagerne var både manglende handelstalent, bestyrere der svindlede, og en medlemskreds der boede for spredt.

Først i midten af 1860'er-

ne blev fællesindkøbstanken igen søgt realiseret som led i selvhjælpsbevægelsens vækst. I slutningen af 1865 tog arbejderne på Københavns Gasværk initiativ til at danne en bedriftsbrugsforening. En lignende dannede fabrikant J. Galster i foråret 1866 for de ansatte på jernstøberiet i Nørresundby.

På samme tid var man længere mod vest i fuld gang med at danne endnu en brugsforening, og den skulle blive et mønster for de senere foreninger.

Hans Chr. Sonnes motiver

Om kendte personer og pionerer opstår altid myter og historier, der er gode at genfortælle. Den smukkeste myte om Sonne går på, at han i vinteren 1865/66 hver søndag aften holdt opbyggelige foredrag for byens arbejdere. Engang sagde en af mødedeltagerne: "Ja, det er godt nok, at præsten vil tage sig af os og hjælpe os til Guds rige, men kan De ikke også hjælpe os til at få brødet hernede?". Dette skulle efter sigende have fået Sonne til at indse, at han kun kunne fremme det åndelige, hvis de materielle vilkår blev bedret. Han gik derfor i gang med at danne en brugsforening.

En anden myte går ud på, at Sonne under en rejse skulle have truffet en englænder, der fortalte ham om mønsterbrugsen i Rochdale. Atter andre historier bringer ligefrem Sonne på studierejse til England to gange.

Ingen af disse historier kan holde til en nærmere undersøgelse under historikernes lup. Men der er det rigtige i den første myte, at Sonne i vinteren 1865/66 afholdt søndagsmøder, og på mindst et af disse fortalte han om arbejderforeninger og især om Rochdale-foreningen.

Laikos

indbyder til værksteds-kursus:

Selvhjælpsgrupper for hvem og hvordan?

Formål: At arbejde med begrebet selvhjælp, se på hvilke former selvhjælp konkret kan have, og hvordan man kan komme igang med selvhjælpsgrupper.

Indhold: Formen er værkstedskursus, hvor vi vil arbejde med følgende emner: Hvad er selvhjælpsarbejde? For hvem er selvhjælpsarbejde? Hvem kan deltage i selvhjælpsarbejde.

Deltagere: Alle med interesse for selvhjælpsarbejde.

Tid: Den 9.12.1991, kl. 16.00 til 11.12.1991, kl. 13.00.

Sted: Vejlefjord, Sanatorievej 26, 7140 Stouby.

Tlf. 75 89 72 22.

Tilmelding: Skriftlig tilmelding senest den 1.11. til Vejlefjord, att. LAIKOS kursus.

Kursusafgift: Opholdet betales af LAIKOS. Rejseudgifter betales af deltagerne.

Vil du vide mere om Laikos-ring: Else Haugaard Jeppesen, 98 99 83 80.

Mønsterbruksen fylder 125 år

Fortsat fra side 17

Sonne var selv skyld i, at myten bredte sig om arbejderens opfordring til at gøre noget for dem materielt. Han blev nemlig snart angrebet af en købmand for som gejstlig at være gået ind i et konkurrerende firma. Sonne forsvarede sig da flere gange med, at han nærmest uforskyldt var blevet draget ind i sagen, fordi han var den eneste, der kendte noget til brugsforeningstanken.

Det mest korrekte ser imidlertid ud til at have været, at Sonne har været den initiativtagende. Han var af sin gode ven, distriktslæge i København F.F. Ulrik, blevet gjort bekendt med Rochdale-foreningen og var på forhånd optaget af de lavere samfundsklassers levevil-

kår. Dette kombineret med, at han i vintertiden med arbejdsløshed og dyrere brændsel og brød så fattigfolks svage eksistensgrundlag truet i en hurtigt voksende by, har fået ham til at tænke i praktiske baner.

Sonne bar også en kasket, hvorpå der stod formand for fattigkommissionen. Udgifterne til fattigvæsenet var steget stærkt og lå noget over gennemsnittet for nordjyske byer. Kunne det lade sig gøre at få de fattige til at spare op gennem medlemskontingentet og den forsinkede udbetaling af dividende, samtidig med at man forsøgte at holde dem væk fra flasken (salg af øl og spiritus blev forbudt i foreningen), var der større mulighed for, at de ikke behøvede at komme i kontakt med fattigvæsenet.

Thisted Arbejderforening

Arbejderforeningen, som brugsen kaldtes, begyndte så småt den 6. maj 1866. På

et møde fik Sonne de første 80 arbejdere og håndværkere til at tegne sig og begynde indbetalingen af de 3 mark, det kostede at blive medlem. Pengene blev afdraget med 8 skilling ugentligt i sommerhalvåret og 4 skilling om vinteren (1 mark = 16 skilling = 33 øre).

På et møde den 17. juni valgte 109 medlemmer en bestyrelse. Sonne blev formand, en toldassistent blev sekretær, og ellers bestod bestyrelsen af to mindre håndværkere og tre arbejdere. Det blev samme dag besluttet straks at begynde udsalg af rugbrød, arbejderens vigtigste fødevarer.

Den 1. juli 1866 blev vedtægterne endeligt godkendt, og 11. november samme år kunne butikken åbnes i lejede lokaler.

Begyndelsen var ikke problemfri. De to første uddelelere kendte ikke forskel på deres egen og foreningens kasse, og modstand fra byens købmænd mødte man også. Det førte således til en hidsig priskrig, at Arbejder-

Fortjent til højt dansk smørrebrød

SUNDHEDSSTYRELSEN TILRÅDER, AT KVINDER IKKE DRIKKER MERE END 14 GENSTANDE OM UGEN OG MÆND IKKE MERE END 21 GENSTANDE. OG AT ALLE HOLDER HELT ALKOHOLFRI ENGANG IMELLEM.

foreningen solgte sit brød to skilling billigere pr. pund.

Konkurrencen må også have været følelig for de handlende i byen. Efter fem år var brugsforeningen oppe på 212 medlemmer og en omsætning på over 11.000 rigsdaler. Det giver et køb på godt 50 rigsdaler pr. medlem/husstand. Til sammenligning brugte en arbejderfamilie typisk mellem 150 og 250 rigsdaler på fødevarer, belysning og vask ud af en årsindkomst på mellem 300 og 400 rigsdaler. I forhold til byens samlede kolonialhandel erobrede Arbejderforeningen dog højst en markedsandel på højst 10%.

Andelsprincipperne

Med vedtægterne for Thisted Arbejderforening blev andelsprincipperne, som Rochdale-foreningen stod fadder til, introduceret i Danmark. Det afgørende i disse var åbent medlemskab, udbytte efter samhandel med foreningen og demokratisk styring bl.a. gen-

nem én mand - én stemme.

Dertil kom nogle mere tidsbundne og moralsk bestemte krav. Der måtte ikke gives kredit, det førte blot arbejderne ud på et skråplan. Der måtte heller ikke sælges spiritus, og en fast del af overskuddet, 2½%, skulle henlægges til en oplysningsfond. Midlerne herfra skulle gå til at indrette en læsestue og købe opbyggelig litteratur for at lære arbejderne lidt borgerlig dannelse og få dem til at holde sig fra brændevinen.

Ifølge Sonne var det egentlige formål med brugsforeningerne "at hæve den i borgerlig henseende lavere stillede afhængige og trykkede del af befolkningen til et højere sædeligt, intellektuelt og socialt trin og derved til en hæderligere plads i samfundet".

Thisted-foreningens betydning.

Det var tilfældighedernes spil, der gjorde Thisted til mønsterbrugsen i Danmark.

Mange andre byer og mænd stod på spring med lignende initiativer, og Danmark havde fået en brugsforeningsbevægelse også uden Thisted og Sonne.

Sonnes betydning ligger i hans praktiske håndlag. Han var i stand til at banke en forening op og få den til at blive en succes på trods af en del genvordigheder. Succes er en simpel nødvendighed, hvis man gerne vil være forbillede.

Men Sonnes helt store betydning ligger i, at han i 1867 udgav hæftet "Om Arbejderforeninger". Heri beskrev han formålet med brugsforeninger og aftrykte vedtægterne for Thistedforeningen. Desuden gav han en praktisk vejledning i, hvordan man selv kunne oprette en forbrugsforening.

Pjecen blev udførligt refereret i et stort antal provinsblade og kom samme år i andet oplag. Det gav inspiration til, at der i de næste ti år blev der dannet ca. 160 nye foreninger.

Efter en vis stagnationsperiode kom der fra 1880'erne for alvor gang i etableringen af nye brugser. Men nu var alle levn af borgerlig filantropi og opbyggelighed fjernet, og brugsforeningerne blev i stedet et led i landbrugets andelsbevægelse.

Men dermed er den første type af brugsforeninger ikke uaktuel. Uden formentlig at vide det er FDB ved at vende tilbage til nogle af de gamle idealer. Nu skal vi måske igen til at betale for at blive medlem af den lokale brugs, ligesom en form for dividende er på tale. Formål ud over det rent materielle er også kommet i forgrunden igen, fx forbrugerens hele sundhed. Forpligtelser over for miljøet og den 3. verden kan også betragtes som en moderne udgave af opbyggeligheden. Nu gælder det ikke om at hæve de fattige til en hæderligere plads i samfundet men yde en skærv til den globale udfordring.

FLEMMING JUST

**- eller som et "løft"
til et par flade klemmer**

Forhandles i Brugsen, SuperBrugsen, Kvickly og Obs!